

ЛЕГАЛІЗАЦІЯ ЯК УМОВА ВИКОРИСТАННЯ ІНОЗЕМНИХ ДОКУМЕНТІВ У ЦІВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Міжнародний цивільний процес є немисливим без використання як доказів документів, які походять із-за кордону. Тим часом, на території іншої країни іноді дуже важко або взагалі неможливо перевірити джерела походження іноземного документа і його справжності. Тому природним виразом процесу використання іноземних документів, що знайшли законодавче закріплення в ст. 54 Консульського Статуту України, є вимоги, запропоновані до посвідчення справжності їхніх реквізітів, – без їх дотримання документи не повинні прийматися: документи, які видані і мають юридичну чинність на території однієї держави, можуть бути використані на території іншої держави тільки після їхнього відповідного посвідчення, якщо інше не передбачено міжнародними договорами, учасниками яких є ці держави¹. Нині поширені два таких посвідчення – консульська легалізація і проставлення апостила.

Легалізація (від латинського *legalis* – законний) – це ряд посвідчень справжності підпису посадової особи, якості, в якій вона виступає, а в разі потреби – справжності печатки, штампа, якими скріплений документ.

Відповідно до ст. 54 Консульського Статуту України, консул легалізує документи й акти, складені за участю властей консульського округу, або такі, що виходять від цих властей. Органи України приймають такі документи і акти на розгляд лише при наявності консульської легалізації, якщо інше не передбачено законодавством України або міжнародним договором, учасниками якого є Україна і держава потребування. Аналогічне правило міститься у ст. 100 Закону України від 2 вересня 1993 р. «Про нотаріат»².

Вимоги легалізації іноземних документів містилися й у законодавстві, яке діяло раніше. Так, відповідно до ст. 563 Статуту Цивільного Судочинства Російської імперії, акти, складені в іноземній державі, дані до справи не інакше, як із посвідченням російського посольства, місії або консульства для підтвердження, що вони дійсно складені за законами тієї держави. Як відзначав В. Гордон, посвідчення може складатися: а) у тому, що консул викладає повідомлений консульству відповідь місцевого іноземного суду про відповідність акта законам тієї держави, – сам проти цього відзвіту не заперечуючи, – викладу, втім, особистої його думки не потрібно; б) у засвідчення консульством підпису місцевого (іноземного) нотаріуса, який завірив документ; в) у такому ж засвідченні з додаванням, що в даній державі акти публічного нотаріуса користуються повною силою бо, якби складений акт суперечив законам даної країни, то ніякого засвідчення консульство на ньому не зробило б, знаючи закон, згідно з яким воно було пот-

рібно. Ніякого терміна для цих посвідчень не встановлено³.

Стаття 59 Консульського Статуту Союзу РСР і ст. 29 Закону СРСР «Про нотаріат» містили правила про легалізацію, аналогічні нині діючим.

Поняття консульської легалізації, яке міститься у законодавстві України, міжнародному праві і юридичній літературі, практично не розрізняється. Консульська легалізація, – відзначається в ст. 54 Консульського Статуту України, – полягає у встановленні і засвідченні справжності підписів на цих документах та актах і відповідності їх законам держави перебування. Порядок консульської легалізації встановлюється Міністерством закордонних справ України. Інструкція про порядок консульської легалізації офіційних документів в Україні і за кордоном затверджена наказом Міністра закордонних справ України від 15 липня 1997 року № 98-од.

У Гаазькій конвенції 1961 р., яка скасовує вимоги легалізації іноземних офіційних документів, під легалізацією розуміється тільки формальна процедура, що використовується дипломатичними або консульськими агентами країни, на території якої документ має бути поданий, для посвідчення справжності підпису, якості, в якій виступала особа, котра підписала документ, і, у належному випадку, автентичності печатки або штампа, якими скріплений цей документ (ст. 2).

У літературі під консульською легалізацією (від латинського *legalis* – надання законної сили) розуміється засвідчення консулом своїм підписом і печаткою автентичності підписів на будь-якому акти або документі, складеному в межах його консульського округу і затвердженому місцевою владою⁴. Консульська легалізація проводиться як для громадян своєї країни, так і для іноземців. Консульська легалізація здійснюється тоді, коли вона потребує за законодавством цієї держави. Документ, складений за кордоном, пред'являється у країні, яка призначила консула. Вона провадиться також і на документах, складених у державі, яка представляється консулом, якщо вони призначенні діяти в державі перебування. Право консула легалізувати документи – узвичасна консульська функція. Консульська легалізація повинна забезпечувати гарантії представникам тієї країни, в якій документ призначений діяти, а також визначити справжність документа і чи оформленний він належним чином. За зміст документа консул не несе⁵ відповідальності.

Відповідно до ст. 55 Консульського Статуту України легалізації не підлягають документи й акти, які суперечать законодавству України або можуть за своїм змістом завдати шкоди інтересам України, або містять відомості, що порочать честь і гідність громадян.

¹ Штрафується за відсутність посвідчень відповідно до ст. 1138 польського ЦПК та ін.

² Відомості Верховної Ради України. – 1993. – № 39. – Ст. 384.

³ Див.: Устав гражданского судопроизводства / Составитель В. Гордон. – СПб., 1899. – С. 261–263.

⁴ Див.: Плотникова О.В. Консульские отношения и консульское право. – М.: Норма – Инфра-М, 1998.– С.18–19; Дипломатический словарь в 3-х т. Т. 2. – М.: Наука, 1986. – С. 81.

Наука і практика

Іноземні документи, призначенні для використання на території України, можуть бути легалізовані на території держави походження документів, або ж безпосередньо на території України. У першому випадку документ спочатку завіряється в Міністерстві за кордонних справ або іншому уповноваженому органі держави, на території якого виданий документ, а потім легалізується в консульській установі України цієї держави. В другому випадку іноземний документ спочатку завіряється в дипломатичному представництві або консульській установі тієї держави, на території якої був виданий документ, а потім легалізується в консульському управлінні Міністерства за кордонних справ України.

Процедура легалізації досить складна і потребує значних витрат. Проте вона недосконала: документ, який пройшов таку багатоступінчасту і трудомістку процедуру, вважається дійсним тільки для тієї держави, консульська служба якої його легалізувала.

Скасування вимог консульської легалізації можливе тільки на підставі міжнародного договору, яким встановлено інший порядок надання іноземних документів судовим органом.

Без легалізації установами юстиції України приймаються офіційні документи, які походять з країн, діючі договори про правову допомогу з якими скасовують вимоги легалізації: Албанії (ст. 12), Алжиру (ст. 41), Болгарії (ст. 12), Греції (ст. 15), Іраку (ст. 40), Південного Емену (ст. 43), Кіпру (ст. 15), Корейської Народно-Демократичної Республіки (ст. 12), Куби (ст. 11), Румунії (ст. 12), Тунісу (ст. 42), Фінляндії (ст. 11), Словаччини (ст. 11), Югославії та її республік, що стали незалежними (ст. 15), Італії (ст. 16)³, Грузії (ст. 13), Китаю (ст. 29), Литви (ст. 13), Молдови (ст. 15), Польщі (ст. 15), Естонії (ст. 13), Латвії (ст. 13), Монголії (ст. 45), Узбекистану (ст. 13), В'єтнаму (ст. 12), Македонії (ст. 12), Туреччини (ст. 13), Угорщини (ст. 22) та Чехії (ст. 18).

Правила про скасування легалізації містяться також у ст. 13 Мінської конвенції 1993 р. про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах⁴, учасниками якого є: Вірменія, Беларусь, Казахстан, Киргизстан, Молдова, Російська Федерація, Таджикистан, Туркменістан, Узбекистан і Україна, а також у ст. 6 Кіївської угоди про порядок вирішення спорів, пов'язаних із здійсненням господарської діяльності 1992 р.⁵, учасниками якої є ті ж держави.

Слід зазначити, що міжнародні договори встановлюють не однаковий перелік документів, які мають прийматися без легалізації.

З метою скасування вимоги дипломатичної або консульської легалізації іноземних офіційних документів 5 жовтня 1961 р. у Гаазі була підписана Конвенція, яка відміняє вимоги легалізації іноземних офіційних документів⁶, учасниками якої є: Австралія,

Австрія, Андорра, Антигуа і Барбуда, Аргентина, Вірменія, Багамські острови, Барбадос, Беларусь, Беліз, Бельгія, Боснія і Герцеговина, Ботсвана, Бруней, Великобританія, Угорщина, Німеччина, Греція, Ізраїль, Іспанія, Італія, Кіпр, Латвія, Лесото, Ліберія, Ліхтенштейн, Люксембург, Маврикій, Македонія, Малаві, Мальта, Маршаллові острови, Мексика, Нідерланди, Норвегія, Панама, Португалія, Росія, Сальвадор, Сан-Марино, Свазіленд, Сейшели, Сент-Кітс і Невіс, Словенія, США, Суринам, Тонга, Туреччина, Україна⁷, Фіджі, Фінляндія, Франція, Хорватія, Швейцарія, Югославія, Південно-Африканська Республіка, Японія.

Дія конвенції поширюється на офіційні документи, які були виготовлені на території однієї з договірних держав і повинні бути подані на території іншої договірної держави. Офіційними документами вважаються:

- а) документи, які виходять від органу або посадової особи, що підпорядковуються юрисдикції держави, включаючи документи, що виходять від прокуратури, секретаря суду або
 - б) судового виконавця; адміністративні документи;
 - с) нотаріальні акти;
- д) офіційні позначки, такі, як оцінки про реєстрацію; візи, що підтверджують визначену дату; засвідчення підпису на документі, не засвідченому у нотаріуса.

Конвенція не поширюється на:

- а) документи, зроблені дипломатичними або консульськими агентами;
- б) адміністративні документи, що мають пряме відношення до комерційної або митної операції (ст. 1). Це означає, що в тих випадках, коли це передбачено внутрішнім законодавством країни, на території якої будуть використовуватися дані документи, вони повинні бути легалізовані звичайним шляхом, тобто застосовується консульська легалізація, яка включає до себе послідовне посвідчення в декількох установах. Збереження багатоступінчастості при легалізації такого роду документів дозволяє здійснювати більш строгий контроль за діяльністю комерційних підприємств.

Єдиною формальністю, що засвідує автентичність підпису, якості, в якій виступала особа, що підписала документ, і, у належному випадку, автентичністі печатки або штампа, яким скріплений цей документ, є проставлення апостилю компетентним органом держави, у котрій цей документ виготовлений (ст. 2). Апостиль проставляється на самому документі або на окремому листі, що скріплюється з документом, і має відповідати зразку, затвердженому Конвенцією. Він може бути складений на офіційній мові органу, який його видає, проте заголовок: «Apostille (Convention de la Haye du 5 octobre 1961)» повинен бути французькою мовою (ст. 4). Апостиль

³ Договори колишнього Союзу РСР із переліченими іноземними державами діють для України на підставі ст. 7 Закону України «з країнами, які підтвердили свою згоду на використання їхніх земельних державами» (Відомості Верховної Ради України. — 1991. — № 46. — Ст. 617) та Віденської конвенції про правонаступництво держав відносно договорів від 23 серпня 1978 року, яка діє для України з 26 листопада 1992 р. (Відомості Верховної Ради України. — 1992. — № 41. — Ст. 601).

⁴ Там само. — 1993. — № 9. — Ст. 66.

⁵ Див.: Там само. — 2002. — № 23. — Ст. 153.

⁶ Україна прис传达лась до Конвенції згідно із законом від 10 січня 2002 р. Див.: Там само.

Наука і практика

проставляється за клопотанням особи, яка підписала, або буль-якого пред'явника документа. Підпис, печатка або штамп, проставляються на апостилі і не потребують ніякого запевнення (ст. 5). Органи, яким даються повноваження на проставлення апостилю, признаються кожною державою (ст. 6). Апостилі реєструються органами, що їх простили, у книзі записів або картотеці. За вимогою буль-якої заікавленої особи орган, що простили апостиль, зобов'язаний перевірити, чи відповідають зроблені в ньому записи відомостям, внесеним у книгу записів або в картотеку (ст. 7).

Легалізація документа не виключає його перевірки з боку суду з метою встановлення правильності документа по суті. Про таку перевірку можуть просити сторони, які вправі спорівати як достовірність відомостей, що містяться у ньому, так і компетентність влади, яка видала документ.

Відомий дореволюційний процесуаліст Т.М. Яблочков звертав увагу на значення консульського посвідчення, що не є коробарою (підтвердженням, додатковим доказом) акта, а тому не може підвищити внутрішню ціну акта, надавши йому характер публічності: приватний акт і після візи його консулом залишається приватним актом. Віза має побічне значення, і не зачіпає властивості акта; вона має лише процесуальне значення: полегшує суду дослідження автентичності акта і сторонам — доказ дотримання місцевих законів¹⁰.

Як відзначається в інформаційному листі Президії Вищого арбітражного суду Російської Федерації, документи, які виходять від іноземних органів юстиції, державних або адміністративних органів, можуть бути пред'явлені як письмові докази лише за умови їхньої легалізації в дипломатичний або консульський службі (органах зовнішніх зносин Міністерства за кордонних справ Російської Федерації). Засвідчення консулами документів і актів, складених за участю влади їхнього консульського округу або представників від цієї влади, означає встановлення автентичності підписів на цих документах і відповідності оформлення цих документів законам країни їхнього походження. Засвідчення документів російським консулом у країні перебування передує посвідченням підписів на документі, і тим самим, підтвердження законності видачі документа з боку Міністерства за кордонних справ країни перебування консула або іншого уповноваженого місцевого органу. Легалізований документ оцінюється арбітражним судом на загальніх основах. Легалізаційний напис російського консула не додає документу додаткової юридичної чинності. Легалізація іноземного документа не обхідна для надання його як доказу в арбітражному процесі, але це не виключає перевірки з боку суду з метою встановлення правильності відомостей, що містяться у ньому, по суті¹¹.

Що стосується надання суду нелегалізованого іноземного документа, то в цьому випадку, на нашу думку, повинні наступати такі негативні процесуальні наслідки:

1) дійсність такого документа не можна доказувати ніякими іншими засобами доказування, тому що в даному випадку вимога ст. 54 Консульського Статуту України про обов'язкову легалізацію документів повинна розглядатися з позиції ст. 29 ЦПК України: єдиним допустимим доказом відповідності акта або документа законодавству країни походження є його консульська легалізація, якщо інше не передбачено законодавством України або міжнародним договором, учасниками якого є Україна і держава походження документа;

2) суд не вправі ні відкласти засідання для надання стороні часу для легалізації, ні самому зажадати через Міністерство закордонних справ висновку іноземного уряду про законність акта. Уявляється, що таке відкладення розгляду справи буде суперечити вимогам ст. 176 ЦПК України, тому що такі дії суду не можна розглядати як вимагання нових доказів — письмовий доказ вже був представлений суду, але в недопустимій формі;

3) надання суду іноземного акта, який не пройшов консульську легалізацію, його нікчемність. Дана думка була висловлена ще Т.М. Яблочковим¹². Однак воно не була превальюваною у дореволюційній літературі і судовій практиці: навпаки Сенат розглядав не легалізовані консулом зроблені за кордоном акти як «ломашні угоди». Такого ж погляду дотримувався В. Л. Ісаchenko. Уявляється, що остання точка зору обґрунтуеться помилковими передумовами: 1) що вибір між публічною і приватною формою угоди дается сторонам 2) що консульська легалізація надає акту характер публічності.

Днічний Цивільний процесуальний кодекс України не містить вимог щодо використання в судочинстві іноземних документів, розміщення процесуальних норм у інших нормативно-правових актах часто робить їх невідомими для учасників процесу, включаючи багатьох суддів (на відміну від нотаріусів, службових осіб органів реестрації актів громадянського стану, митниці, які досить часто зустрічаються із необхідністю перевірки іноземних документів), що призводить до значних помилок у використанні і перевірці письмових доказів. Цей недолік усунено в проекті нового Цивільного кодексу України, стаття 1562 якого містить правила щодо визнання документів, виданих органами іноземних держав¹³.

На жаль, у сучасній літературі і судовій практиці питанням надання суду іноземних письмових доказів, їх легалізації і перевірки не приділяється достатньої уваги¹⁴.

O. B. Гнєздов,
адвокат, м. Сімферополь.

¹⁰ Див.: Яблочков Т.М. Курс міжнародного громадського процесуального права. — Ярославль, 1909. — С. 104 — 105.

¹¹ Див.: Обзор практики рассмотрения споров по делам с участием иностранных лиц, рассмотренных арбитражными судами после 1 июля 1995 года. Информационное письмо Президиума Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации от 25 декабря 1996 г. № 10 // Вестник Высшего Арбитражного Суда Российской Федерации. — 1997. — № 3.

¹² Див.: Т.М. Яблочков. Вказ. праця. — С. 106.

¹³ Українське право. — 1996. — № 2. — С.454.

¹⁴ Шодо процесуальних питань легалізації документів див.: Штефан М.Й. Цивільний процес. — К.: Ін Юре, 1997. — С.579—580; Звєков В.П. Міжнародне частне право. Курс лекцій. — М.: Норма — Инфра-М., 1999. — С.462, 466; Лунц Л.А., Марышева Н.И. Міжнародний громадський процес. — М.: Юрид. л-ра, 1976. — С.137—138.